

**ELEKTRON HUJJAT AYLANISHINI JORIY ETISHDA XORIJIY
MAMLAKATLARNING ILG'OR TAJRIBALARI VA ULARDAN
MAMLAKATIMIZDA FOYDALANISH ISTIQBOLLARI.**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

mustaqil tadqiqotchi i.f.f.d. (PhD),

Muxammadov Nodir Karimovich

E-mail: nodir.muhammadov@gmail.com

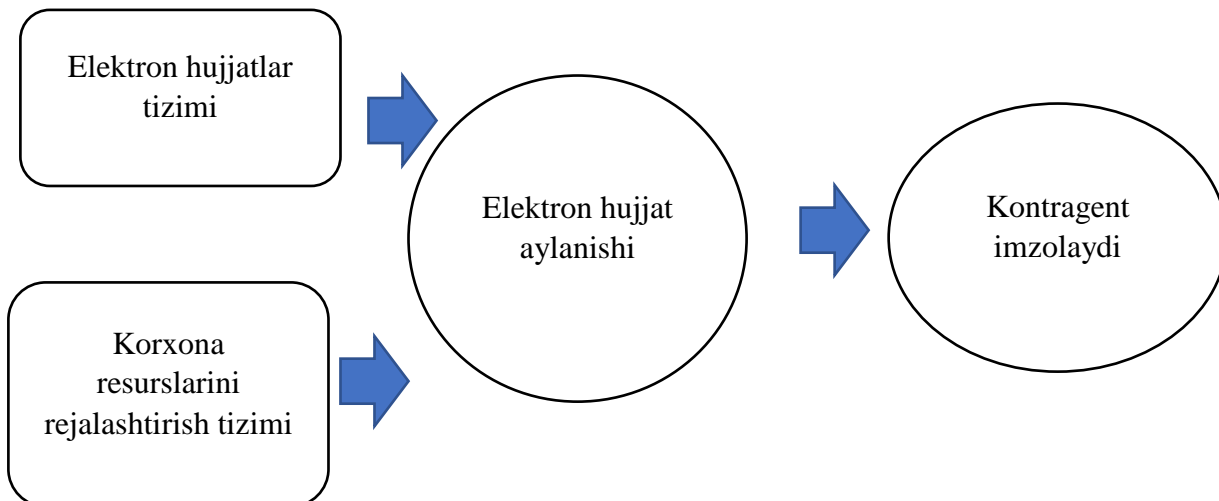
ORCID ID: 0009-0008-2029-6968

Soliq ma'murchiligini modernizatsiya qilish sharoitidan kelib chiqib mamlakatimiz soliq siyosatini takomillashtirishda, amalda sinalgan prinsip va yondashuvlarni inobatga olgan holda rivojlangan mamlakatlar ilg'or tajribasidan foydalanish muhim hisoblanadi.

Soliq sohasida elektron hujjat aylanishining joriy etilishi ko'plab rivojlangan mamlakatlarda tendensiya bo'lib, ularning har birida turlicha sodir bo'lmoqda. Germaniyada soliq sohasida elektron hujjat aylanishini joriy etish bir necha bosqichda amalga oshirildi. 2005 yilda yuridik va jismoniy shaxslar uchun soliq deklaratsiyasini majburiy elektron tarzda topshirish joriy etildi. 2012 yilda fuqarolar va kompaniyalarga tizimda ro'yxatdan o'tish va soliq deklaratsiyasini onlayn topshirish imkonini beruvchi "elektron soliq Deklaratsiyasi" (ELSTER) loyihasi ishga tushirildi. AQShda soliq sohasida elektron hujjat aylanishini joriy etish ham bosqichma-bosqich amalga oshirildi. 2004 yilda soliq to'lovchilarga deklaratsiyalarni onlayn tarzda topshirish va soliqni tezroq qaytarib olish imkonini beruvchi soliq deklaratsiyasini (IRS e-file) elektron topshirish joriy etildi. Gollandiyada soliq sohasida elektron hujjat aylanishi keng tarqalgan va ko'p yillar davomida ishlatilgan. Fuqarolar va kompaniyalar soliq deklaratsiyasini onlayn tarzda topshirishlari, shuningdek soliq to'lovlari va da'volar to'g'risida xabar olishlari mumkin. 2020 yilda soliq to'lovchilarga soliq hujjatlarini onlayn boshqarish imkonini beruvchi yangi "Mening fayllarim" (Mijn Belastingdienst) tizimi ishga tushirildi.

Estoniya elektron hujjat aylanishi sohasidagi eng ilg'or mamlakatlardan biri hisoblanadi. 2000 yilda mamlakatda fuqarolarga soliq deklaratsiyasini topshirish va soliq organlari bilan onlayn aloqada bo'lish imkonini beruvchi elektron identifikatsiya kartalari joriy etildi. Estoniya, shuningdek, fuqarolar va korxonalariga soliq ma'lumotlariga kirish va elektron hujjatlarni taqdim etish imkoniyatini beruvchi elektron soliq portalini joriy etdi. Bular soliq sohasida elektron hujjat aylanishini joriy etish bo'yicha xorijiy davlatlar tajribasining bir nechta namunalari har bir mamlakatning o'ziga xos xususiyatlari va bu masalaga yondashuvlari bor, lekin umuman olganda, ularning barchasi axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali soliq jarayonlarini avtomatlashtirish va samaradorligini oshirishga intiladi. Ushbu raqamlashtirish sohasini rivojlantirishda xorijiy soliq olimlari muhim rol o'ynaydi. Ular yangi g'oyalarni taqdim etadilar, modellarni ishlab chiqadilar va turli mamlakatlarda soliq tizimini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradilar. Shulardan biri Lyudmila Yelenseva o'zining internet saytlarida e'lon qilingan maqolasida qayd etishicha elektron hujjat aylanishi (EHA) Rossiyada 1980-yillarda paydo bo'lgan, ammo 2010 yildan keyin faol rivojlana boshladi. Bunga EHA ni tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar, xususan, Federal soliq xizmatining elektron hujjatlarni taqdim etish va elektron hisob-fakturalarni berish tartibi to'g'risidagi buyruqlari yordam berdi. 2020-yilda pandemiya davridagi cheklovlar tufayli EHA ga biznes qiziqishlari ham oshdi. Biz sizga elektron hujjat aylanishi tarixi qanday boshlanganligini va Rossiyada elektron hujjat aylanishining rivojlanish istiqbollari qanday ekanligini aytib beramiz. Birinchi EHA tizimlari 1980-yillarda paydo bo'lgan. Ularning paydo bo'lishi yirik kompaniyalarning alohida bo'linmalarida hujjatlarni tasdiqlash haftalar va hatto oylar davom etganligi bilan bog'liq edi. Hujjatlar aylanmasi hajmi ham oshdi. Ushbu echimlar kompaniyalar ichidagi ofis ishlariga qaratilgan edi. Ichki hujjatlar va fuqarolar murojaatlari jurnalini yuritish, ro'yxatga olish va nazorat kartochkalarini tizimga kiritish va atributlari bo'yicha qidirish, hisobotlar tuzish kabi funksiyalar kam edi. O'sha davrdagi EHA tizimlarining boshqa xususiyatlari qatorida qog'oz hujjat aylanishining takrorlanishi, qarorlarning bajarilishida bevosita

korxonalarda shaxsiy tizimlarni rivojlantirish, shuningdek, yagona vositalarning etishmasligi, yaratilgan tizimlarni kengaytirish va rivojlantirishning mumkin emasligi, katta xarajatlarni amalga oshirilib kelmoqda.

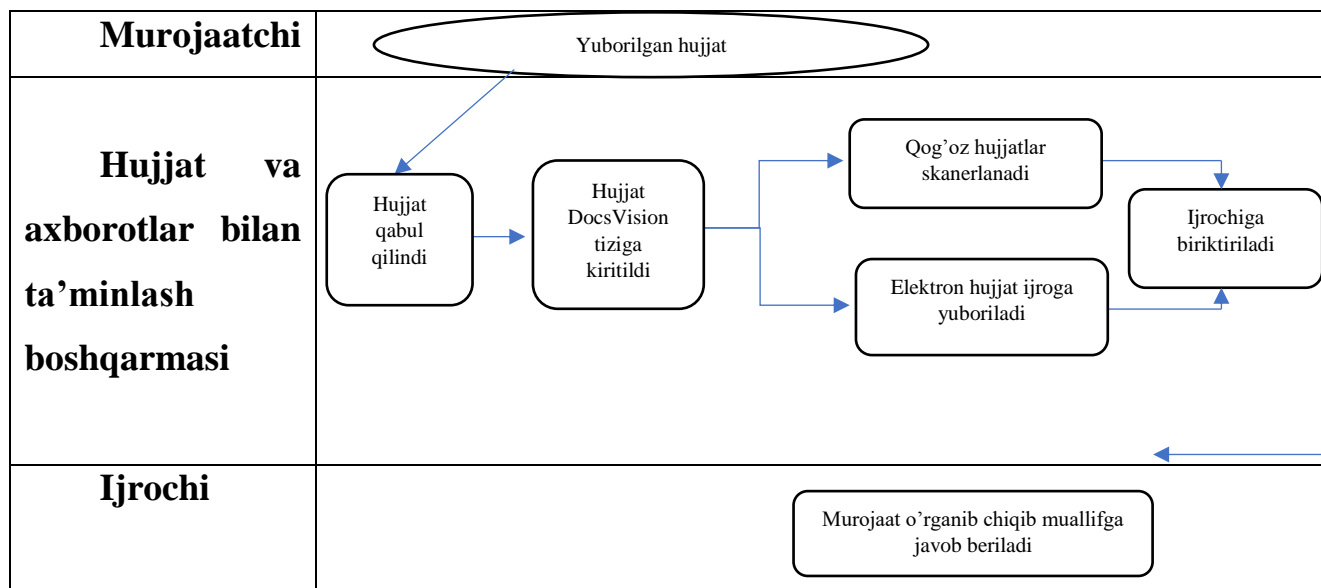

1-rasm. Rossiya Federatsiyasida EHA tizimi operatorlarini o‘zaro aloqalari sxemasi¹

1990-yillarning o‘rtalarida universal tizimlar paydo bo‘ldi. Texnologiya tufayli - birlashtirilgan yadro mavjudligi va aniq vazifalarni yanada moslashtirish - ular mijozlarning ehtiyojlariga yaxshiroq moslashtirildi va miqyosda kengaytirildi. Biroz vaqt o‘tgach, echim ishlab chiquvchilari EHA tizimlariga yondashuvlarini butunlay o‘zgartirdilar. Hujjatlar aylanishini optimallashtirish, uni soddalashtirish va tezlashtirish birinchi o‘ringa chiqdi. Biznes jarayonlarini boshqarishni qayta ko‘rib chiqish ofisni avtomatlashtirishga qaratilgan xizmatlarning paydo bo‘lishiga olib keldi. Rossiya qonunchiligida elektron hujjat aylanishini tartibga soluvchi yagona huquqiy hujjat mavjud emas. Biroq, qonunlar, buyruqlar va qoidalar EHAning ayrim sohalarini tartibga soladi. Bunda, 63-sonli “Elektron imzolar to‘g‘risida” Federal qonuni. Elektron imzodan foydalangan holda elektron hujjatlarni imzolash va boshqa yuridik ahamiyatga ega harakatlarni amalga oshirish masalalarini tartibga solib keladi va 149-sonli “Axborot, axborot texnologiyalari va axborotni himoya qilish to‘g‘risida” Federal qonuni. Axborot xavfsizligi va ma’lumotlarni himoya qilishni ta’minlaydi. Bundan tashqari 402-sonli

¹ <https://www.tadviser.ru/index.php/>

“Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida” Federal qonuni. Birlamchi buxgalteriya hujjatlarini elektron raqamli shaklda tayyorlash imkonini beradi. Rossiya Federatsiyasining Soliq kodeksi elektron hisob-faktura tushunchasini belgilaydi va uni tayyorlash va berish tartibini belgilaydi.

2-rasm. Kiruvchi elektron hujjatlar bilan ishlash jarayoni.²

Yuqorida keltirilgan rasmda Kiruvchi qog‘oz yozishmalarni ro‘yxatga olish kompaniya tomonidan jismoniy tashuvchilarda hujjatlarni qabul qilishdan boshlanadi. Konvertlarda kompaniya tomonidan qabul qilingan barcha hujjatlar ochiladi va olingan yozishmalarning mavzusi va mazmuniga ko‘ra bir nechta toifalarga joylashtiriladi. Keyinchalik, hujjatlar DocsVision elektron hujjat aylanish tizimida (keyingi o‘rinlarda DV deb yuritiladi) ro‘yxatga olinadi va hujjat bo‘yicha asosiy ma‘lumotlar bilan hujjat kartasi to‘ldiriladi. Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik Kodeksining 160 va 434-moddalari hujjatlarni elektron imzo bilan tasdiqlash va elektron aloqadan foydalangan holda fayllarni almashish imkoniyatini belgilaydi. EHA bilan bog‘liq qoidalar, shuningdek, 98-FZ-sonli “Tijorat sirlari to‘g‘risida”, 152-FZ-sonli “Shaxsiy ma‘lumotlar to‘g‘risida”gi federal qonunlar va hukumatning bir qator qarorlari bilan tartibga solinadi. Rossiya Federal Soliq Xizmatining buyruqlari elektron hisob-faktura va universal o‘tkazma

² <https://apni.ru/article/262-sovershenstvovanie-sistemi-elektronnogo>

hujjatining formatlarini o'rnatdi va TORG-12 schyot-fakturalari va aktlariga qo'yiladigan talablarni belgilab berdi. Rossiya Madaniyat vazirligining 2015 yil 31 martdagi 526-son buyrug'i bilan arxiv hujjatlarini saqlash, yig'ish, hisobga olish va ulardan foydalanishni tashkil etish qoidalari tasdiqlangan. Ular qog'oz va elektron hujjatlarga nisbatan qo'llaniladi. Kontur va Gazprombank Autoleasing ma'lumotlariga ko'ra, 2020 yil may holatiga ko'ra, Rossiyadagi kompaniyalarning atigi 30 foizi elektron hujjat aylanishidan foydalangan. Bundan tashqari, yirik tashkilotlar EHAgaga tez-tez murojaat qilishadi, kichik korxonalar esa ofis ishlarini avtomatlashtirishga kamroq moyil. Hujjatlarni onlayn tarzda o'tkazish hajmi yil sayin ortib bormoqda. Pandemiya, shuningdek, cheklovlar va o'zini-o'zi izolyatsiya qilish natijasida kompaniyalar jarayonlarni onlayn formatga o'tkazishga va masofadan turib o'zaro aloqalarni o'rnatishga majbur bo'lgan EHA tarqalishiga turtki bo'ldi. Birgina 2020 yilning birinchi choragida Kontur mijozlari Diadoc xizmati orqali yuridik ahamiyatga ega elektron hujjatlarni 2019 yilning shu davriga nisbatan 30 foizga ko'proq ma'lumotlarni uzatdilar. Umuman olganda, Diadoc foydalanuvchilari 2020 yilda 237 million hujjat yubordilar - 2019 yilga nisbatan hajmlar 31 foizga oshdi. Mutaxassislarning prognozlariga ko'ra, 2021 yil oxiriga kelib, Rossiya elektron hujjat aylanish tizimlari bozorining o'sishi 12-15% ga oshadi. 2020 yilda Rossiyada elektron hujjat aylanishini rivojlantirishga berilgan turtki hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlandi. Xususan, 2020-yil dekabr oyida Tadbirkorlik faoliyatida elektron hujjat aylanishini rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi. 2024-yil oxirigacha hisobvaraqq-fakturalarning 95 foizi, transport va etkazib berish xatlarining 70 foizi elektron shaklga o'tkazilishi rejalashtirilgan. Konsepsiya elektron hujjatlar sonini 2022 yildan boshlab har yili kamida 20 foizga oshirishni nazarda tutadi.³

³ https://www.diadoc.ru/articles/21931-edo_v_rossii